

סוסיתא ותחומה חידושים בתום 18 שנות מחקר

אוניברסיטת חיפה מוזיאון הכט

סוסיתא ותחומה חידושים בתום 18 שנות מחקר

מוזיאון הכט
HECHT MUSEUM

סוסיתא ותחומה חידושים בתום 18 שנות מחקר

עורך הגיליון המיוחד: מיכאל איזנברג
חברי המערכת המדעית לגיליון המיוחד: ארתור סג"ל, דני שיאון, אורית פלגברקת
מערכת מכמנים: גדעון פוקס, עדי ארליך, עינת עמבר-ערמון
מרכזת המערכת: פרי הראל

עריכה לשונית נוסח עברי: ישראל רונן
עיצוב: נגה מזרחי
הדפסה: דפוס מילניום אילון בע"מ

המעוניינים לפרסם במכמנים מתבקשים לפנות למערכת לקבלת הנחיות
כתובת המערכת: מוזיאון הכט, אוניברסיטת חיפה
שד' אבא חושי 199, הר הכרמל, חיפה 3498838
טל' 04-8257773
plivne@univ.haifa.ac.il
<http://mushecht.haifa.ac.il/michmanim/michmanim.aspx>

שער עברי: רמת הר סוסיתא והכנרת ממערב (צילום מ' איזנברג)
שער אנגלי: הר סוסיתא, נחל עין־גב החותר למרגלותיו והכנרת ממערבו. מבט לכיוון דרום (צילום מ' איזנברג)

תוכן עניינים

שונית נטר־מרמלשטיין פתח דבר	4
מיכאל איזנברג דבר העורך	6
מיכאל איזנברג סוסיתא בתום 18 עונות חפירה	7
ארתור סג"ל תוכניתה ונופה העירוני של סוסיתא הרומית	25
נטע וקסלר ושמואל מרקו רעשי אדמה היסטוריים בצפון ישראל והשפעתם על היפוס־סוסיתא	35
הנדריק ברון ואורן זינגבוים מצודת הרוקאד - מצודה הלניסטית בדרום הגולן	46
מיכאל איזנברג דמותה הצבאית של סוסיתא - ממצודה תלמית לפוליס סלאוקית	57
ארלטה קובלבסקה ומיכאל איזנברג בתי מרחץ רומיים בסוסיתא ובדקפוליס	70
יניב שאואר מטבעת העיר אנטיוכיה היפוס (סוסיתא)	81
מיכאל אזבנד כלי חרס מצויים מהתקופה הרומית מחפירות סוסיתא	89
תקצירים בעברית של המאמרים באנגלית	109
אדם פאזוט מחקר גיאוגרפי־מרחבי של תחום אנטיוכיה היפוס מהתקופה ההלניסטית ועד התקופה הביזנטית	
מארק שולר המבן הצפון־מזרחי והנצרות בסוף העת העתיקה בהיפוס־סוסיתא	

תוכניתה ונופה העירוני של סוסיתא הרומית

ארתור סג"ל

המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן, אוניברסיטת חיפה

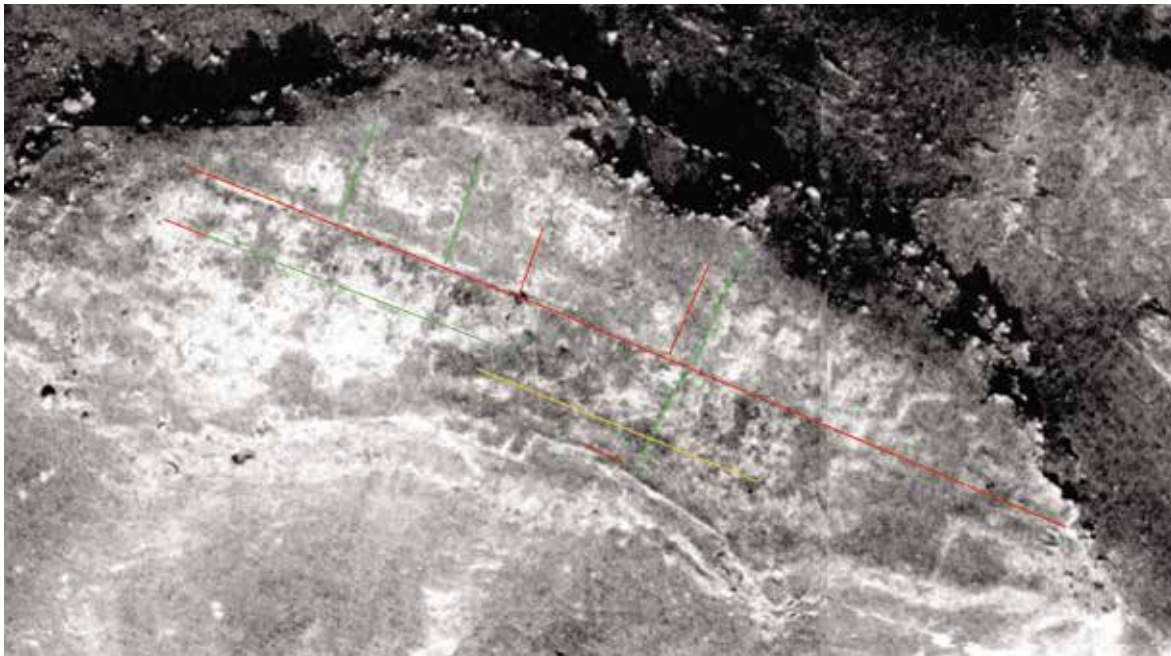
asegal@research.haifa.ac.il

הקדמה

כלשהי מאפשר להבחין בקלות בתכנון כולל של המכלול העירוני, החומות, הרחובות, שטחי הציבור ומבני המגורים (insulae). כולל התכנון גם דאגה לאספקת המים ולניקוז. ערים מתוכננות נוסדו בדרך כלל במקומות חדשים, כלומר על קרקע בתולה, או לצידם של מרכזים עירוניים שנהרסו או נעזבו (Segal 1978: 18-21). סוסיתא היא עיר מתוכננת ואחת מערים רבות שנוסדו במזרח ההלניסטי-רומי מימי אלכסנדר הגדול ועד ימי שלטונם של קיסרי רומא במאות הב' והג' לספירה (Dvorjetski 2014: 40-63).

תכנון עירוני הוא תופעה אוניברסלית, משותפת לתרבויות שונות, שצמחו בפרקי זמן שונים, באזורים מרוחקים זה מזה, בתנאים גיאוגרפיים ותרבותיים שונים ואף במשטרים חברתיים שונים זה מזה. מהי אפוא עיר מתוכננת? עיר מתוכננת היא זו שרשת הרחובותיה, החלוקה התפקודית של שטחה, היקפה וצביונה הכללי נקבעו טרם הוחל בהקמתה.

הקמתה של עיר מסוג זה חייבת להתבצע בתוך פרק זמן מוגדר, אך אין פירוש הדבר שהעיר לא תתפתח מעבר לגבולות שנקבעו לה תחילה ותשנה את פניה ואת צביונה. מבט על תוכניתה של עיר מתוכננת

איור 1: תצלום אוויר מיושר של הר סוסיתא. אדום - רחובות הנראים בתצלום האוויר ונחשפו במהלך החפירות; ירוק - רחובות אשר רק הובחנו בצילום; כתום - מיקום משוער של רחובות (צילום אוויר של חיל האוויר המלכותי הבריטי 1945, המרכז למיפוי ישראל).

איור 2: הר סוסיתא. מבט מהכנרת (1945, ארכיון קיבוץ עין־גב).

איור 3: תצלום אוויר של רמת הר סוסיתא לכיוון צפון (2017, צילום מ' איזנברג).

חומות העיר ושעריה

חומת העיר בנויה ברובה אבני גזית מבזלת (Eisenberg 2014: 87-127). בנוי החומה השתיתו אותה על קו המצוקים המקיפים את ראש ההר, והנדבך הראשון הושתת לרוב ישירות על פני הסלע שיושר. באותם המקומות שפני הסלע לא אפשרו זאת, הוקמה תשתית פילוס של אבני גוויל המעורבת בחומר מליטה, ועליה הונח הנדבך הראשון. לאורך החומה הוקמו, במרחקים לא אחידים, כמה וכמה מגדלים ריבועיים או מלבניים.

בחומת סוסיתא נקבעו שני שערים ראשיים: האחד בקצה המזרחי של העיר מעל האוכף, והשער האחר נמצא בקצה המערבי של העיר, והוא צופה לעבר

מתאר העיר

מתארה ועיצובה של סוסיתא מותאמים למתאר ההר שעליו הוקמה, ולכן צורתה בלתי רגולרית (Segal 2014: 65-85). ציר האורך מזרח-מערב אורכו כ־550 מ', ורוחבה המרבי של העיר כ־220 מ', ושטחה היה כ־86 דונמים. סוסיתא הוקפה חומה באורך של כ־1,550 מ', ומהלכה חופף את קו המצוקים המקיפים את ראש ההר סביב (איורים 1-3; איזנברג 2017: אורים 4-7). אף שרוב שטחה עדיין לא נחשף, ניכר לעין שלפנינו עיר אורתוגונלית, כלומר עיר המאופיינת ברשת רחובות המצטלבים בזווית ישרה. רחובות אלה תחמו שטחים במתאר מלבני או ריבועי, הלוא הם המבנים שהוקמו בהם מבני ציבור ובתי מגורים.

נראה כי השער המזרחי של סוסיתא הוקם במאה הא' לספירה. שער זה היה עשוי לשאת בקומותיו העליונות מכונות שיגור ולהגן בירי על אזור החפיר ההגנתי שנחצב במרכז האוכף, מרחק של כ־190 מ' מן השער (איזנברג 2017: איור 8).

רשת הרחובות העירונית דקומנוס מקסימוס

המסייר היום בסוסיתא יבחין מיד בציר תנועה ראשי של העיר, החוצה את העיר למלוא אורכה ממזרח למערב, באורך של כ־550 מ' (Segal 2014: 68, note 12). זהו הדקומנוס מקסימוס (decumanus maximus), שקטעים ניכרים ממנו עוצבו כרחוב עמודים, כלומר רחוב שמשני צדדיו הוצבו שורות עמודים (איורים 4-5; איזנברג 2017: איורים 6-7). עמודים אלה נשאו כנראה גגות חד־שיפועיים, שיצרו הצללה מעל המדרכות ונישאו בין חזיתות הבתים לבין העמודים שלאורך הרחוב. רחבת הפורום

הדרך היורדת אל חוף הכנרת (איזנברג 2017: איור 6). שער זה ממוקם בקצהו המערבי של הדקומנוס מקסימוס, השתמרותו גרועה והוא עדיין לא נחפר. השער המזרחי, הנמצא בקצהו המזרחי של הדקומנוס מקסימוס, נחפר, ועל אף השתמרותו החלקית אפשר לשחזר את תוכניתו. לשער היה מעבר אחד ברובו 3.20 מ'. משני צידי החזית המזרחית של השער היו מגדלים. מזה הצפוני, שהיה ריבועי במתארו, לא נותר כמעט דבר, ואילו מהמגדל הדרומי, שהיה עגול, שרדו הנדבכים התחתונים המאפשרים לשחזרו. המגדל הדרומי שולב בחומת העיר ויצר עימה מערך הגנה ששלט היטב על הכניסה לעיר מצד מזרח. קוטרו החיצוני של המגדל היה כ־8 מ', וסביר להניח שבמקורו התנשא לגובה של שלוש קומות. הוא הצטיין בבנייתו האיתנה והאיכותית באבני גזית מבזלת המסותתות היטב. על סמך הניתוח הטיפולוגי של שרידי השער ועל סמך ההשוואה לשערי העיר בטבריה ובגדרה הסמוכות,

איור 4: תצלום מיושר של קטע מן הרחבה והדקומנוס מקסימוס המערבי, מדרום לאודיאון (פוטוגרמטריה א' גרשטיין).

רחובות, שוודאי הייתה צפופה יותר. יש להניח, שממערב לפורום ולמתחם הפולחני ההלניסטי ייחשפו בעתיד רחובות נוספים. למשל, סביר שלעבר האודיאון, הנמצא ממערב למתחם ההלניסטי, הוביל רחוב שהסתעף מהדקומנוס מקסימוס לכיוון צפון. עד כה לא נחשפו קרדינס מדרום לדקומנוס מקסימוס. סביר להניח שאל מכלול רחב ידיים של בית המרחץ הדרומי, הנמצא בין הפורום לבין חומת העיר הדרומית, הוביל רחוב, שבגלל פני השטח המשתפלים בתלילות כלפי דרום, היה בחלקו רחוב מזורג.

רחבות ציבוריות

הפורום

לרחבת הפורום, במרכזה של סוסיתא, מתאר מלבני ומידותיה 44x52 מ' (Mesistrano 2014: 149-163; Segal 1996: 451-487). הפורום מפסיק כאמור את מהלכו של הדקומנוס מקסימוס ומחלק אותו לשני קטעים, מזרחי ומערבי (איזנברג 2017: איורים 6-7). מקום התחברותם של שני הקטעים אל הפורום צוין בשתי קשתות דקורטיביות (איור 5). רחבת הפורום רוצפה בקפידה בלוחות אבן בזלת, שברבים מהם ניכרים תווי סתתים. סביב הפורום הוקמו מבני ציבור מרכזיים, וברחבת הפורום מוקמו עמודי זיכרון ופסלים (איור 7).

רחבת הפורום הייתה מוקפת משלושת צדדיה בסטווים של עמודי גרניט: מצפון, מדרום ומזרח. גזעי העמודים, מגרניט אפור, הושתתו על בסיסים אטניים והוכתרו בכותרות קורינתיות (איור 6). הבסיסים והכותרות היו משיש לבן. סביר להניח שהסטווים נשאו גגות משופעים, ואלה נישאו בין הסטווים לבין חזיתות המבנים שתחמו את רחבת הפורום. בצדו הצפוני של הפורום היו שני מכלולים ציבוריים גדולים: הבזיליקה והמתחם הפולחני ההלניסטי. אל המתחם הפולחני הוביל גרם מדרגות רחב ידיים, שאפשר עלייה נוחה ממפלס הפורום למפלס המתחם, שהיה גבוה מזה של הפורום כדי 2 מ'.

מפסיקה את מהלכו של הדקומנוס מקסימוס במרכז העיר. לפיכך לרחובה הראשי של סוסיתא היו שני קטעים: המזרחי והמערבי. זה שמזרח לפורום, אורכו כ-270 מ', נחפר במלואו, וזה שממערב לפורום נחפר רק בחלקו (איורים 4-5). פני הרחוב, שרוחבו היה 3.90 מ', בלי למנות את המדרכות ואת הסטילובטים, רוצפו בקפידה לוחות אבן בזלת, שהונחו בקווים אלכסוניים. עמודי הרחוב עשויים חוליות בזלת מקומית ונישאו על בסיסים אטניים. הבסיסים הונחו על סטילובטים, שליוו את הרחוב משני צדדיו.

רחבות שכיונם צפון-דרום

רשת הרחובות של סוסיתא לא כללה קרדו מקסימוס (*cardo maximus*), כלומר רחוב ראשי שכיוונו צפון-דרום. הנחה זו מתבססת על ניתוח מתארה של העיר, הטופוגרפיה שלה ועל מיקומה המרכזי של הפורום. ואולם נחשפו קטעים של רחובות אחדים שכיונם צפון-דרום, הלוא הם הקרדינס (*cardines*). רחובות אלה הצטלבו בזווית ישרה עם הדקומנוס מקסימוס ויצרו את רשת הרחובות האורתוגונלית של סוסיתא (איור 1; איזנברג 2017: איורים 6-7).

המערבי משלושת הקרדינס שנחשפו עד כה, נמצא ממערב ובסמוך למתחם הפולחני ההלניסטי. אורכו 23 מ' בלבד, ורוחבו כמעט 4 מ'. הרחוב רוצף לוחות אבן בזלת. רחוב זה מתוארך לתקופה הביזנטית, אך סביר להניח שהוא משמר תוואי של רחוב קדום ממנו, שנסלל בתקופה הרומית. שני הקרדינס האחרים נחשפו ממזרח למבנה הבזיליקה. המערבי שבהם מוביל בקו ישר מהדקומנוס מקסימוס צפונה, לעבר רחבה ציבורית ששולבה באופן חלקי בכנסייה בתקופה הביזנטית. גם רחוב זה רוצף בקפידה בלוחות אבן בזלת.

במרחק 15 מ' ממזרח לרחוב שתואר לעיל, נחשף רחוב שהוביל מהדקומנוס מקסימוס לעבר מבן עירוני. מבן זה השתרע ממזרח לכנסייה הצפונית-מזרחית. רחוב זה, ברוחב 1.40 מ' בלבד, לא היה מרוצף. שלושת הקרדינס האלו הם רק חלק מרשת

איור 5: הדקומנוס מקסימוס המזרחי, צילום מן הפורום לכיוון מזרח. תנו דעתכם לשני בסיסי האומנה בקדמת התצלום עבור הקשת הדקורטיבית שנבנתה ממזרח לפורום (צילום מ' איזנברג).

המרחץ, הסמוך לחומה הדרומית של העיר. על פני השטח מבצבצים קטעי קירות איתנים, המעידים שבין הפורום לבין בית המרחץ התנשא מבנה ציבור גדול. הואיל ואזור זה של העיר טרם נחפר, אין לדעת מהו המבנה הזה.

רחבה ציבורית ממזרח לבזיליקה

ממזרח ובסמוך לקיר המזרחי של הבזיליקה נחשפו קטעי ריצוף מלוחות אבן גדולים שהונחו בקפידה רבה. קטעי ריצוף אלה שולבו בתקופה הביזנטית באטריום של מכלול הכנסייה הצפונית-מזרחית, ומכאן שבשלב זה אי אפשר לקבוע את היקפה ומתארה של רחבה ציבורית זו (Segal 2014: 165-181).

רחבת שער העיר המזרחי

בקצהו המזרחי של הדקומנוס מקסימוס, המשתפל במתינות לעבר השער המזרחי של העיר, משתרעת

בצידו המערבי של הפורום היו סדורים סמוכים זה לזה שלושה מונומנטים. הצפוני היה בריכת נוי ומדרום לו מבנה דמוי קשת ניצחון. מבנה זה ציין את מקום התחברותו של הדקומנוס מקסימוס אל צידו המערבי של הפורום. הדרומי משלושת המונומנטים היה מבנה קליבה (kalybe), כלומר מקדש לפולחן הקיסרים, שכדוגמתו נתגלו בכמה וכמה ערים בסוריה ובפרובינקיה ערבית (Segal 2001: 91-118). צידו המזרחי של הפורום נחקר רק בחלקו, אך ניכר שאת רובו תפס המכלול רחב הידיים של בית המרחץ. זה עדיין לא נחפר, ורק שרידי כמה חנויות שהיו סמוכות לצידו המערבי של המבנה נחשפו עד כה מצפון לבית המרחץ.

אין לדעת כיצד עוצב צידו הדרומי של הפורום. פני השטח באזור הסמוך לקצה הדרומי של רחבת הפורום משתפלים בתלילות כלפי דרום, לעבר בית

רחבה סגלגלה מרוצפת, וזו טשטשה במידה רבה את מקום המפגש בין קצה הרחוב לבין השער עצמו.

רחבות סמוכות למבנה האודיאון

מבנה האודיאון נחפר אמנם במלואו, אך סביבתו הקרובה עדיין לא נחקרה דיה (Segal 2012: 357-369). לעניינינו חשובים שני שטחים: זה המשתרע מדרום לאודיאון, לכיוון הדקומנוס מקסימוס, והשטח שממזרח לאודיאון, לכיוון המתחם ההלניסטי (איור 4; איזנברג 2017: איור 7). סביר להניח שהן מדרום והן ממזרח לאודיאון היו רחבות ציבוריות, שם יכלו להתאסף התושבים שבאו להשתתף באירועי תרבות או בטקסים דתיים.

סוסיתא: חלוקה תפקודית

מבט על תוכניתה העירונית של סוסיתא מורה בבירור על קיומם של ארבעה רבעים עירוניים, שניים מצפון לדקומנוס מקסימוס ושניים מדרומו (איור 2; איזנברג 2017: איורים 6-7). על ציר צפון-דרום רבעים אלה מופרדים ברחבת הפורום ומכלולי הבנייה שמצפון ומדרום לו, היוצרים גוש בנייה רציף המשתרע בין המצוקים שבצפון לבין החומה הדרומית של העיר. שני הרבעים שמצפון לדקומנוס מקסימוס הם הרובע הצפוני-מערבי והרובע הצפוני-מזרחי, והרבעים שמדרום לדקומנוס מקסימוס הם הרובע הדרומי-מזרחי והרובע הדרומי-מערבי.

הרובע הצפוני-מערבי

רובע זה תחום מצפוני ומצפון-מערבי במצוקים תלולים, וגבולו הדרומי הוא הדקומנוס מקסימוס. בצידו המזרחי תחום רובע זה בקיר איתן של המתחם הפולחני ההלניסטי. מהבחינה הטופוגרפית שטחו של הרובע הצפוני-מערבי נחלק לשלושה חלקים ברורים. בצידו המזרחי יש מדרון המשתפל במתינות ממזרח כלפי מערב. בזמנו הועלה רעיון לחפש כאן את התיאטרון של סוסיתא, אך הנושא

טרם נבדק. החלק המרכזי של הרובע הצפוני-מערבי הוא שטוח ובמרכזו נמצא האודיאון, שנחשף בשלמותו. פני השטח בחלקו המערבי של הרובע משתפלים כלפי מערב לעבר המצוקים.

הרובע הצפוני-מזרחי

זהו הקטן בין ארבעת הרבעים של סוסיתא. בצפון ובצפון-מזרח הוא תחום במצוקים, במערבו נמצא מבנה הבזיליקה ואילו בדרום תחום אותו הדקומנוס מקסימוס. בשונה משכנו ממערב, פני הקרקע ברובע הצפוני-מזרחי מישוריים למדי ונוחים לבנייה. ואכן החפירות הנרחבות באזור זה של סוסיתא הבהירו שזה היה רובע מגורים ראשי בעיר. במרכזו נחשף כמעט בשלמותו מבן מגורים מתוכנן בקפידה ובו ארבעה בנייני מגורים המצטיינים בבנייתם האיכותית.

הרובע הדרומי-מזרחי

הקטע המזרחי של הדקומנוס מקסימוס מהווה את גבולו הצפוני של רובע זה. החומה הדרומית של העיר, שמהלכה ניכר היטב על פני השטח, תוחמת את הרובע מדרום ומדרום-מזרח, והפורום ומכלול בית המרחץ הדרומי תוחמים אותו ממערב. בצפון מערב הרובע פני השטח מישוריים למדי, ושם הוקם בית המרחץ המרכזי של סוסיתא. היה זה מכלול ציבורי, שכלל בית מרחץ, פאלסטרט ובריכת שחייה. מדרום ומדרום-מזרח למכלול בית המרחץ המרכזי פני השטח משתפלים בתלילות כלפי החומה הדרומית של העיר. אזור זה של העיר טרם נחקר.

הרובע הדרומי-מערבי

זהו הגדול בין ארבעת הרבעים של סוסיתא. שטחו עולה על 30,000 מ"ר (נזכיר ששטחה הכולל של סוסיתא על רמת ההר היא כ־86,000 מ"ר). מצפוני תחום אותו הדקומנוס מקסימוס. גבולו המזרחי הוא הפורום ובית המרחץ הדרומי, ומדרום וממערב תוחמים אותו מצוקים. סקר מפורט וחפירות בדיקה אחדות ברובע זה הבהירו שחוץ מהאזור הסמוך לקווי

1 בסוף שנת 2016 אותר בסוסיתא תיאטרון רומי שהיה חלק ממתחם פולחני שנבנה לאורך צידו הצפוני-מערבי של האוכף, מחוץ לחומות העיר (איזנברג 2017). אין בכך לשלול את אפשרות קיומו של תיאטרון נוסף במרכז העיר.

איור 6: רחבת הפורום והקליבה ברקע. תנו דעתכם לעמודי הגרניט שנפלו מהקיר הנושא ברעש האדמה של שנת 749. מבט לכיוון מערב (צילום מ' איזנברג).

של ערים כמו גדרה, גרש, בצרה או פטרה מורה בבירור, שאף על פי שכל אחת מהן הוקמה בתנאים טופוגרפיים שונים, כולן מאופיינות בתוכנית עיר שעיקרה ציר תנועה מרכזי אחד. בין ערי הדקפוליס גדרה היא הקרובה ביותר לסוסיטא בתוכניתה העירונית (Weber 2002), שכן אף היא בנויה לאורך רצועת קרקע מלבנית במתארה, התחומה בצידה האחד במצוקים. גם בגדרה רוב בנייני הציבור הוקמו לאורך דקומנוס מקסימוס, שאורכו 1,459 מ'. רחוב זה רוצף בקפידה ועוצב כרחוב עמודים מרשים.

תוכניתה העירונית של גרסה (גרש) שונה במידה ניכרת מתכניותיהן של גדרה וסוסיטא (Raja 2012; Kennedy 2007; Segal 1988: 19-48). מתארה של העיר סגלגל. בנייני הציבור בנויים ממערב לנחל החוצה את העיר מצפון לדרום, ואילו רובעי המגורים ממוקמים בגדה המזרחית של הנחל. רחובה הראשי של העיר הוא קרדו מקסימוס, הנמצא ממערב ובמקביל לערוץ הנחל וחוצה את העיר מדרום לצפון. הקרדו מקסימוס מחבר בין מתחם פולחני ראשי שבדרום העיר לבין השער הצפוני של העיר.

המצוקים, כל שטח הרובע היה מיושב בצפיפות. היה זה, כך נראה, רובע המגורים הראשי של העיר. נראה שברובע זה בתי המגורים היו קטנים מאלה שברובע הצפוני-מזרחי, ונבנו בצפיפות גדולה יותר.

סוסיטא: הנוף העירוני

סוסיטא הייתה עיר קטנה גם לפי אמות המידה והמושגים של התקופה הרומית (Segal 2014: 77, note 49). תושבי העיר נהנו ממיקום העיר בראשו של הר נישא, המרוחק שני ק"מ בלבד מהאגם. רשת דרכים טובה למדי קישרה בין סוסיטא לבין ערי הדקפוליס האחרות (איזנברג 2017: איורים 1-2). האגם ששפע דגה היה בפני עצמו נכס כלכלי חשוב. הר סוסיטא, הנישא כמעט 350 מ' מעל פני האגם, הקנה לעיר הגנה, וגם העניק תנאי אקלים קלים במעט מאלו של התושבים שהתגוררו בערים ובכפרים בעמקים סביב האגם.

סוסיטא אינה היחידה בערי המזרח הרומי הבנויה לצדי ציר תנועה מרכזי אחד. עיון בתוכניותיהן

לצידי הקרדו מקסימוס, שעוצב כרחוב עמודים, הוקמו מבני ציבור מונומנטליים וחנויות לרוב.

עם הקמתה של פרובינקיה ערביה בשנת 106 לספירה הפכה בצרה בפרק זמן לא ארוך ממרכז פולחני ומנהלי נבטי לבירת פרובינקיה ולבסיס קבע של הלגיון הרומי השלישי הקירני (Bru 2011: 49-73; Segal 1988: 115-118). מבט על תוכניתה האורתוגונומלית של העיר מבהיר שציר התנועה הראשי, הדקומונוס מקסימוס, מוביל משערה המערבי של העיר לעבר המתחם הפולחני הראשי, הנמצא במזרחה. נראה שזו דרך התהלוכות (Via Sacra), שעם הפיכתה של בצרה לבירת פרובינקיה ערביה הפכה לציר תנועה, שעוצב כרחוב עמודים מונומנטלי (באורך 860 מ'), ולאורכו הוקמו מקדשים, שווקים ומבנים עיטוריים דמויי קשתות ניצחון.

עם ביטולה של הממלכה הנבטית בשנת 106 לספירה ירד מעמדה של פטרה (Kanellopoulos 2001: 6-7; Segal 1997: 44-46; Segal 2006: 199-224). היא חדלה להיות בירת ממלכה, אך המשיכה לתפקד כמרכז מנהלי חשוב בדרומה של פרובינקיה ערביה, שבירתה נקבעה כאמור בבצרה. רחובה הראשי של פטרה, שאף הוא עוצב במרוצת המאה ה'ב' לספירה כרחוב עמודים, היה במקורו דרך התהלוכות שהובילה לעבר המתחם הפולחני הראשי של העיר.

די בדוגמאות אלה כדי להצביע על תופעה המשותפת לארבע ערים אלה והיא שתוכניתן העירונית, כפי שעוצבה בתקופה הרומית (מאות א'-ב' לספירה), הושפעה במידה ניכרת מעברן כמרכזי פולחן אזוריים בתקופה ההלניסטית. ואכן בכולן הפכה דרך התהלוכות לרחוב ראשי של העיר, שעוצב כרחוב עמודים רב רושם, שלאורכו הוקמו מכלולי בנייה מונומנטליים.

לדעתי, לא יהיה זה מרחיק לכת להציע, שגם הדקומונוס מקסימוס בסוסיתא היה במקורו דרך התהלוכות, שהובילה מאזור האוכף שבמזרח

סוסיתא לעבר המתחם הפולחני הראשי. עדויות היסטוריות, נומיסמטיות וגם הממצא הארכיאולוגי, כל אלה מעידים שסוסיתא נוסדה בימי אנטיוכוס הג' או הד', ושימשה מאחז צבאי ומרכז פולחני. לפיכך הפיכתה של דרך התהלוכות לדקומונוס מקסימוס מסמלת היטב את הפיכתו של מרכז פולחני ומאחז צבאי לעיר של ממש.

במרוצת שנות המחקר האחרונות באוכפה של סוסיתא החל להיחשף מתחם פולחני גדול, שהקמתו מתוארכת לשליש הראשון של המאה ה'ב' לספירה (איזנברג 2017: 19-22). ייתכן שרמת ההר הייתה מוגבלת מכדי להכיל את מכלולי הבנייה של העיר בשיא התפשטותה בתקופה הרומית, וזו נאלצה להרחיב את תחומה לאוכפה של סוסיתא. ואולם ייתכן שהיה זה טיבו של המתחם שחייב את הוצאתו אל מחוץ לחומות העיר.

סוף דבר

עיקרו של מאמר זה הוא דמותה העירונית של סוסיתא הרומית, אך מן הראוי יהיה לציין כאן בקצרה את השינויים הניכרים שחלו בנופה של סוסיתא בתקופה הביזנטית. שינויים אלה התרחשו בעיקר במהלך המאה ה'ד' לספירה עת נקבעה סוסיתא למושבו של בישוף. רעידת האדמה בשנת 363 לספירה גרמה הרס ניכר וזירזה אף היא שינויים אלה. במהלך המאה ה'ד' לספירה נעלמו מנופה העירוני של סוסיתא כמה מן המוסדות הרומיים המובהקים ובהם הבזיליקה, בית המרחץ הדרומי, האודיאון ומקדשי העיר. שבע כנסיות לפחות הוקמו באזורים שונים בעיר. לפחות אחת מהן, זו הצפונית-מערבית, הוקמה על גבי שרידי מקדש רומי מרכזי. בשלהי התקופה הביזנטית הרחבות הציבוריות והרחובות אף הם עברו שינויים מרחיקי לכת כאשר בנייה פרטית פלשה לעבר זו הציבורית ושינתה ללא היכר את נופה של העיר (איזנברג 2016: 16-17; Segal 2014: 77-83).

איור 7: מסד חצי עגול עבור פסל או מונומנט שהוצב בצידו הצפוני של הפורום (צילום מ' איזנברג).

- איזנברג, מ' (2016). סוסיטא-היפוס: מפוליס רומית בדקפוליס לעיירה אומיית דועכת, מחידושי עונות החפירה האחרונות (2012-2015), *קדמוניות* 151: 2-17.
- איזנברג מ' (2017). סוסיטא בתום 18 עונות חפירה, *מכמנים* 27: 7-24.
- Bru, H. (2011). *Le pouvoir impérial dans les provinces syriennes*, Leiden: 115–118.
- Dvorjetski, E. (2014). The Historical Geography of Sussita-Antiochia Hippos-Qal'at el-Huşn. In: Segal, A., Eisenberg, M., Młynarczyk, J., Burdajewicz, M., and Schuler, M., *Hippos-Sussita of the Decapolis: The First Twelve Seasons of Excavations 2000–2011*, Vol. I, Haifa: 40–63–127.
- Eisenberg, M. (2014). Military Architecture. In: Segal, A., Eisenberg, M., Młynarczyk, J., Burdajewicz, M., and Schuler, M., *Hippos-Sussita of the Decapolis: The First Twelve Seasons of Excavations 2000–2011*, Vol. I, Haifa: 87–127.
- Kanellopoulos, C., and Akasheh, T. (2001). The Petra Map, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 324: 6–7.
- Kennedy, D. (2007). *Gerasa and the Decapolis*, London.
- Mesistrano, V. (2014). Forum. In: Segal, A., Eisenberg, M., Młynarczyk, J., Burdajewicz, M., and Schuler, M., *Hippos-Sussita of the Decapolis: The First Twelve Seasons of Excavations 2000–2011*, Vol. I, Haifa: 149–163.
- Raja, R. (2012). *Urban Development and Regional Identity in the Eastern Roman Provinces 50 BC–AD 250*, Copenhagen.
- Segal, A. (1978). *The Hippodamic and the Planned City*, Beer Sheva: 18–21.
- Segal, A. (1988). *Town Planning and Architecture in Provincia Arabia*, Oxford: 19–48.
- Segal, A. (1996). Public Plazas in the Cities of Roman Palestine and Provincia Arabia. In: Katzoff, R. (ed.), *Classical Studies in Honor of David Sohlberg*, Ramat Gan: 451–487.
- Segal, A. (1997), *From Function to Monument*, Oxford: 44–46.
- Segal, A. (2001). The Kalybe Structure: Temples for the Imperial Cult in Hauran and Trachon, *Assaph Studies in Art History* 6: 91–108.
- Segal, A. (2006). City and Necropolis: Jerusalem and Petra at the End of the Hellenistic and the Beginning of the Roman Periods, *Assaph Studies in Art History* 10–11: 199–224.
- Segal, A. (2012). The Odeion Excavated in Hippos-Sussita, *Études et Travaux XXV*: 357–369.
- Segal, A. (2014). Urban Plan and City Landscape. In: Segal, A., Eisenberg, M., Młynarczyk, J., Burdajewicz, M., and Schuler, M., *Hippos-Sussita of the Decapolis: The First Twelve Seasons of Excavations 2000–2011*, Vol. I, Haifa: 65–85.
- Weber, Th. (2002). *Gadara-Umm Qeis I: Gadara Decapolitana*, Wiesbaden.

Hippos-Sussita – Urban Plan and City Landscape

Arthur Segal

The Zinman Institute of Archaeology, University of Haifa

asegal@research.haifa.ac.il

Urban planning is a universal phenomenon that has existed in various cultures without dependency or influence upon each other. A city whose network of streets, functional division, extent and character were determined prior to its construction is a planned city.

Hippos-Sussita is a well-planned city situated on the top of a mountain 2 km east of the Sea of Galilee and 350 m above the level of the lake. The city was founded in the 2nd century BCE, apparently by Antiochus IV Epiphanes. From the time of Pompey (63 BCE) it was included in Provincia Syria. Like other cities of the Decapolis, Hippos-Sussita functioned as a Greek city in all respects. It flourished from the 1st–3rd centuries CE. The city continued to prosper during the Byzantine period as well. Its end came in the fatal earthquake of 749 CE. The city was then deserted, never to be inhabited again.

Hippos-Sussita was surrounded by a solid wall. The city had an orthogonal plan and clear functional division. Its main street (the Decumanus Maximus), which was designed as a colonnaded street, crossed the entire length of the city on an east-west axis. A number of streets that ran north-south (cardines) intersected perpendicularly with the main axis and created insulae. Around the centrally located forum were a main sanctuary and a few public buildings. In spite of its Hellenistic foundations, the city plan and most of its building complexes, except for the main sanctuary, were built during the Roman period.